

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ ПРО АГРАРНИЙ ЧИННИК РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Олександр ЖИТКОВ (Кіровоград)

Висвітлюються погляди політика, соціолога й історика В.Липинського на місце селянства в розбудові української державності початку XX століття.

The views of V. Lypynskiy – the politician, sociologist and historian and the position of the peasantry in the building of the Ukrainian nationality are analyzed in the article.

У другій половині 90-х років в Україні зростає інтерес до українського консерватизму. Він вивчався представниками філософських, історичних, правничих наук у контексті еволюції європейських цінностей та гуманістичних традицій розбудови національної державності новітньої доби.

Дослідниками відзначалося, що основними складовими української консервативної ідеології є нація як природне середовище існування кожного індивіда, держава як органічна форма існування нації, культура та релігія. До пріоритетів суспільного життя українства, які визначилися історично також належить приватна власність, ієрархічно

структуроване суспільство, національна еліта або аристократія – найбільш здатна до управління активна меншість спільноти.

Під цим кутом зору досліджувалися проблеми формування ідеології вітчизняного консерватизму в працях його фундаторів: В.Липинського, С.Томашівського, В.Кучабського. Потрібно зазначити, що найбільш ґрунтовно на сторінках наукових видань було висвітлено еволюцію історичних поглядів В'ячеслава Казимировича Липинського (1882 – 1931) [1].

Дослідник української минушини та відомий політик початку ХХ століття В. Липинський у творах "Станіслав Михай Кричевський", "Україна на переломі" та політичному трактаті "Листи до братів хліборобів відводив селянству як становій основі суспільства надзвичайно важливу роль у розбудові національної державності.

Більшість праць В.Липинського-політика були написані вже після поразки Української революції 1917 – 1920 рр. Своєрідним заповітом стали його слова, звернені до сучасників: "Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми сами нацією не схочемо бути" [2, 67].

На жаль, у силу різних обставин у поле зору дослідників не потрапив соціальний контекст бачення В. Липинським історії українського селянства в умовах складних трансформаційних процесів ХХ століття. Здійснити наскрізне дослідження цієї проблеми в межах однієї публікації досить складно. Тому нами було виокремлено лише два важливих напрямки її вивчення: перший – погляди В.Липинського на місце селянства в суспільних процесах минулого; другий – бачення В.Липинським-політиком ролі хліборобського класу в консервативно-монархічній моделі української державності новітньої доби.

Насамперед доцільно згадати, що до початку ХХ століття українська історіографія перебувала під панівним впливом народницької концепції історії. У центрі історичних досліджень представники народницької школи ставили народні маси, під якими розуміли головним чином селянство. "Рахуючи плебейські, зокрема селянські низи за рушійний чинник історії, вони ставилися з упередженням до держави, в першу чергу чужої, а й навіть своєї, ототожнюючи державу та її установи з насильством і визиском" – відзначали дослідники [6, 11–12]. В'ячеслав Липинський та його ідейні послідовники вважали навпаки, що держава, особливо національна, відіграє творчу роль в організації, управлінні та обороні суспільства. Позитивна оцінка державницьких елементів національного життя була помітна вже в його ранніх творах.

У праці "Україна на переломі" В.Липинський на підставі історичного аналізу подій національно-визвольної війни середини XVII століття обґрунтовує найбільш важливі ідеї, які згодом будуть покладені в основу його концепції розбудови національної держави. Так, за глибоким переконанням В. Липинського боротьба осілого елемента, або "європейського плугу" з кочовиками (степою), створила державність із опорою на хліборобське населення та "врослу в землю" шляхетську верству на чолі зі спадковою владою та моральним авторитетом гетьмана. Цей тип влади є стійкішим і тривалішим, ніж здебільшого хистка державність кочових колективів, котра ґрунтується на харизматичній постаті провідника й виборного ватажка, підкреслював дослідник. На цій основній ідеї В.Липинським "монтується" низка другорядних теоретичних надбудов, які створюють цілісну систему поглядів автора. У центрі її історико-соціологічна дилема суть якої зводиться до подолання внутрішніх протиріч між "класами-станами" та забезпечення зовнішньої стійкості національного державницького елемента.

Обстоюючи інтереси всієї нації він розв'язує проблему селянських рухів у національно-визвольній революції середини XVII століття, як "стихійної сліпої руйнуючої сили" через подолання протиріч між різними верствами в ім'я спільної справи, якою є держава, на прикладі зближення соціальної поведінки аристократичної меншості й

селянської маси. Українське селянство, підкреслює В.Липинський, "тій шляхті, що присягою свою спільність з новою національною ("православною") української державою ствердила..., не жалує своїх трудових повинностей, не жалує своїм кривавим потом запрацьованого хліба, бо та шляхта йому потрібна, бо вона виконує корисний для селянства **державний обов'язок** ...(виокремлено нами – О.Ж.)" [5, 126].

Роздуми над проблемами національно-визвольної революції, яка "творить нову відроджену націю українську, дає той міжкласовий цемент спільності і родства, без якого само існування нації неможливе", підводили автора до думок про плинність і взаємопроникнення класів, циркуляцію суспільних еліт [5, 127]. Падіння Речі Посполитої, на думку дослідника, призвело до об'єднання в новій національній аристократії старої аристократичної шляхетської верстви і тих нових аристократичних сил, "що маса народня із себе на поверхню життя виділяє". Він зазначав: "Все, що єсть лицарського в селянстві, ... пишеться в козаки і на отій службі, як рівний з рівним, зі старим дідичним лицарством шляхецьким зустрічається, переймаючи його старі традиції, його звичаї і культуру" [5, 127].

Доля подарувала йому щасливу можливість випробовування поглядів революційною роботою, а гіркий присмак її плодів, підстави до нових нелегких роздумів над тим "хто є нарід український і що є держава українська".

У 1917 – 1920 роках В.Липинський опиняється у вирі політичних подій, веде активну громадську діяльність, яка нерозривно пов'язана з Українською демократично-хліборобською партією [7].

Організаційне відродження модерного українського консерватизму розпочинається із утворення у травні-червні 1917 р. в містечку Лубнах на Полтавщині Української Демократично Хліборобської Партії. Розробник програми УДХП та, зокрема, її аграрної частини В.Липинський бачив майбутню Україну ХХ століття державою міцного фермерського господарства. Головними положеннями програми були: 1) суверенність українського народу; 2) гарантована законом приватна власність; 3) перцеляція за викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних селян [9, 519]. Відповідно забезпечення безземельних і малоземельних хліборобів землею мало здійснюватися із державного фонду на правах власності за викуп на пільгових умовах згідно із законом, який мав прийняти український Сейм. Земельний національний фонд формувався із земель казенних, кабінетських, монастирських, церковних і тієї частини приватновласницьких земель, які буде знайдено за потрібне викупити за рішенням Українського Земельного Банку. Матеріальні витрати на проведення аграрної реформи мали рівномірно покладатися на власників землі, а також на "власників капіталів і всякого іншого рухомого і нерухомого майна" [9, 520]. В.Липинський уважав, що заплативши за землю і отримавши "купчу", селянин буде почувати себе справжнім господарем, а не розпорядником земельної наділу. Окрім того, переймаючись створенням сприятливих умов розбудови незалежної держави, він прагнув усунути можливі конфлікти, які неминуче виникли б при проведенні конфіскаційної земельної реформи.

Утворений внаслідок реформування аграрний державний фонд мав поділятися на хутори, окремі селянські господарства, забезпечення яких землею відповідало б середньозваженій у кожному регіоні нормі земельного наділу. Приватна власність на землю, обмеження великого землеволодіння та застереження спекуляції відкривали, на думку В.Липинського, прямий шлях до розвитку продуктивного сільського господарства в Україні.

Набутий у визвольних змаганнях досвід він узагальнив у написаному в період 1919 – 1920 рр. політичному трактаті "Листи до братів – хліборобів".

Ідеалом суспільного ладу на той час політик вважав монархію у формі традиційної влади гетьмана. Соціальну опору монархічній владі в Українській державі, на його

думку, створював своєрідний середній клас, який отримав назву "хліборобського". "Тільки єдиний хліборобський, до землі міцно прив'язаний і з рільничої продукції ... живучий клас заінтересований кровно – життям, а не словами – в існуванні власної, незалежної Української Держави" – писав він [2, 41].

Хліборобський клас у моделі суспільних відносин В.Липинського відіграв важливу інтеграційну роль. Він єдиний в Україні може мати "... потрібні для об'єднання та зорганізування цілої нації силу й авторитет – єсть найдужчий з усіх українських класів наш клас хліборобський," – зазначав політик [2, 72]. Відсутність на теренах Вітчизни сильного класу міщанського, буржуазного (в авторському тексті ці визначення рівнозначні – О.Ж.), нерозвиненість пролетаріату покладали на хліборобів особливі надії В.Липинського. Він уважав, що "тільки український клас хліборобський встані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто створити Українську Державу і Українську Націю" [2, 72].

Саме ця суспільна верства, яку В.Липинський називає хліборобським класом, мала поєднати в собі молоду енергію українського селянства із державною мудрістю нащадків гетьманських та старшинських родів та повинна була витворити із себе ту провідну силу, яка забезпечить устаткування і життєздатність Української держави. Залишаючись відкритою до об'єднання вона могла поповнюватися кращими представниками з усіх класів. Проте, В.Липинський застерігав, що "город не повинен диктувати свою волю українському селу" [4, 12].

Створена ним типологія національних аристократій ґрунтується на теорії організації влади й охоплює: олігархію, демократію і класократію. За Липинським, найбільш прийнятною для України є така форма організації національної еліти, як класократія.

Визначаючи поняття класу, він має на увазі певний органічний колектив із сталою традицією виробничої діяльності, спільними психічними рисами та світосприйняттям, фізичною спорідненістю. Таке визначення із певною натяжкою може стосуватися селянства, але селянства, яке ще не було залучено до процесу капіталістичної трансформації та формування ринку. Під поняттям хліборобського класу В. Липинський розумів "групу родин, які посідають власну землю і на цій землі власною працею продукують хліб" [2, 72].

Важливою теоретичною проблемою, яку мав розв'язати В.Липинський, залишалася проблема згуртованості українського суспільства на основі типологізації панівних виробничих відносин. У пошуках об'єднувального соціально-психологічного фактора В.Липинський вдається до романтизації патріархальних виробничих відносин. "Число землі і форма праці в класовій свідомості хлібороба не відіграють рішучої ролі", – стверджує він. Вирішальним для цієї свідомості є факт "...індивідуального посідання землі та індивідуальної праці на землі" [2, 72]. Цитуючи думку Сореля про хліборобство як мистецтво та проводячи глибоку борозну між працею селянина й фабричного робітника, він закриває очі на станові протиріччя, коли пише, що "наймана праця в хліборобстві – це тільки поширення індивідуальної, мистецької здатності хлібороба. І найманий робітник в хліборобстві – це помішник хазяїна, а не, як в індустрії, додаток до машини, якого можна теж іноді замінити машиною" [2, 73]. Крім того, В.Липинський визнає, що, "посідаючи власну землю і на своїй землі працюючий український хліборобський клас" через різні причини є внутрішньо роз'єднаний та ослаблений сильними економічними, політичними й національними антагонізмами. Усунення внутрішнього антагонізму економічного характеру між бідними й заможними хліборобами – завдання майбутньої аграрної реформи, аграрного законодавства. Її зміст фактично зведено до вже згадуваної вище парцеляризації землі за трудовою нормою.

Такий підхід, на думку В.Липинського, повинен оздоровити хліборобський клас, позбавити його від паразитичних та спекулятивних елементів, знищити "землехапство" і ненависть біднішого селянства до "панів", "коли вони побачать, що з більшим посіданням землі зв'язані більші державні, громадські й економічні (більш інтензивна культура і т.д.) обов'язки" [2, 74].

Антагонізм політичний був, за В.Липинським, витворений в Україні російською державною політикою, яка у своїх інтересах "насилено задержувала різкий поділ хліборобського класу на два політично нерівноправні стани: "дворянство і крестянство" [2, 75]. Ідеал політичного врегулювання він убачає у злитті обох станів, щоб з "останків хліборобського дворянства і хліборобського селянства повстала нова провідна українська хліборобська верства, яка б своєю працею, своєю здатністю та своєю потрібністю собі серед цілого хліборобського класу пошану й авторитет здобула" [2, 75].

В. Липинський правильно оцінював сутність аграрного суспільства, яке, безумовно, "прагне" до міцної держави котра гарантує сталість земельної власності, традиціоналізм соціальних відносин.

На думку окремих істориків, ототожнюючи поняття держави та нації, В.Липинський, взагалі знімає проблему утворення національної держави, замінивши її проблемою утворення держави як такої [8]. Цей висновок має право на існування лише за сприйняття аргументу, який висловив один із авторитетних дослідників творчої спадщини В.Липинського Я.Пеленський. Він писав, зокрема, що Липинський не підкреслював відносності своїх тез, хоча як історик-науковець мусив усвідомлювати, що матеріал, на якому вони ґрунтуються, недостатній для далекосяжних узагальнень. "Але темперамент політика, переконаного в слушності своїх позицій, а також у тому, що історичне минуле лишається мертвим, якщо не пов'язати його зі завданнями сьогодення, не осмислити у світлі вимог сучасності, взяли гору над обережністю науковця...", – зауважував дослідник [6, 39].

Таким чином, внесок В'ячеслава Липинського у вивчення державницької місії українського селянства потрібно оцінювати з урахуванням його історичних студій, які зумовили надзвичайно високі оцінки державотворчого, соціального потенціалу цієї верстви. По суті в працях дослідника і політика В. Липинського українському селянству відведено місце соціальної основи розбудови незалежної національної держави. Така позиція не виходила за межі поглядів більшості українськимх громадських діячів другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. В'ячеслав Липинський Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ – Філадельфія, 1994; В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення: Збірка. – Львів, 2001; Масненко В. Історичні концепції М.С.Грушевського та В.К.Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – К.; Черкаси, 2000.
2. В'ячеслав Липинський. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Видання друге. – Нью-Йорк, 1954.
4. Липинський В.К. Нарис Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної хліборобської партії. – Лубни, 1917.
5. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Записки до історії українського державного будівництва в ХVІІ-ім столітті. – Липинським В'ячеслав. – Твори. – Т. 3. – Філадельфія, 1991.
6. Пеленський Я. В'ячеслав Липинський і його "Україна на переломі" // Липинський В'ячеслав. – Твори. – Т. 3. – Філадельфія, 1991.
7. Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог української демократичної хліборобської партії. // http://Documents/istukr/turchenko_zalisk.htm.
8. Українська державність у ХХ столітті. (Історико-політологічний аналіз). "Класократична" версія. – К., 1996 // <http://litopys.org.ua/ukrxx/htm>.

9. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Житков Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: аграрна історія України ХІХ – початку ХХ століть.